

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

PROBLEMLİ KREDİTLƏR PORTFELİNİN SƏMƏRƏLİ İDARƏ EDİLMƏSİNİN BANKIN DAYANIQLILIĞINA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5301.01 – “Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi”

Elm sahəsi: 53- İqtisad elmləri

İddiaçı: **Arzu Xasay qızı Allahverdiyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI - 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Elnur Məhəmməd oğlu Sadıqov

**Rəsmi
opponentlər:** iqtisad elmləri doktoru, professor
Nizami Nəcəfzadə oğlu Xudiyev

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ramiz Bulut oğlu Məhərrəmov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Sənan Təriyel oğlu Hacızadə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurası

**Dissertasiya
şurasının sədri:**

İmza

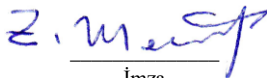
iqtisad elmləri doktoru, professor
Ədalət Cəlal oğlu Muradov

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi:**

İmza

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Zöhrab Həsən oğlu İbrahimov

**Elmi seminarın
sədri:**

İmza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Zahid Fərrux oğlu Məmmədov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı: Müasir iqtisadi inkişafın konturlarını banklar olmadan təsəvvür etmək belə çətindir. Banklar hər hansı bir şəxsin sərəncamında olan izafi vəsaitləri ehtiyacı olan tamamilə başqa bir şəxsin investisiyasına çevirir. Banklardan kənar mürəkkəb bir proses kimi görünən bu münasibət banklar vasitəsi ilə adi kredit və depozit əməliyyatlarına çevrilir, müddətlər isə dəfələrlə qısalır. Həm də nəzərə alsaq ki, bu müasir bank sisteminin həyata keçirdiyi işlərin yalnız bir hissəsidir, onda onların nə qədər mürəkkəb münasibətlər sisteminin daxilində olduğunu təsəvvür edə bilərik. Təsədüfi deyildir ki, dünya iqtisadiyyatında böyük itkilərə səbəb olan “2008 dünya maliyyə böhranı”nın ilkin əlamətləri özünü bank sistemində biruzə verməyə başlamışdır. Əsasən başlanğıcını aparıcı dünya dövlətlərinin siyasi münasibətlərindəki problemlərdən götürən və 2014-cü ilin sonlarından etibarən formalaşan növbəti qlobal iqtisadi böhran da bank sistemindən başlayaraq öz mənfi təsirlərini göstərməyə başlamışdır. Dünya neft bazarında baş vermiş bu neqativ şoklar Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün də təsirsiz ötüşməmişdir. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının strateji valyuta ehtiyatlarının bir neçə dəfə azalmasına səbəb olan bu böhran ölkənin banklarının valyuta mövqelərini sarsıtmış, onların kredit portfellerini daha ağır vəziyyətə salmışdır. Azərbaycan banklarının belə dərin problemlərlə qarşılaşmasının əsas səbəbi isə onların maliyyə dayanıqlığının zəif olması və risk qarşılıyıcı menecment sisteminin qeyri-adekvat olması ilə izah olunmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankların maliyyə dayanıqlığı indikatorlarının təhlili çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki məhz bu göstəricilər konkret bank üzrə maliyyə fəaliyyətinin istiqamətini müəyyən etməyə və onun bu fəaliyyətinin nəticələrini qabaqcadan qismən də olsa, proqnozlaşdırmağa kömək edə bilər. Qeyd edək ki, bankların maliyyə dayanıqlığı onların problemlili kreditlər portfelinin həcmi ilə birbaşa əlaqəlidir. Daha dəqiq desək, problemlili kreditlər portfelinin həcmnin artması bankın kredit portfelinin, dolayısı ilə isə onun aktivlərinin keyfiyyətini aşağı salır və digər maliyyə göstəricilərinin pisləşməsinə səbəb olur ki, bu son nəticədə bankın maliyyə dayanıqlığının zəifləməsinə səbəb olur. Digər tərəfdən nəzərə almaq lazımdır ki, kreditlərdən gələn gəlirlər bankların ümumi

gəlirlərində böyük paya malikdir. Bir sıra Azərbaycan banklarında faiz gəlirləri onların ümumi gəlirlərinin 2/3 və daha çox hissəsini əhatə edir. Belə olan halda problemlı kreditlərin həcmnin yüksəlməsi bankın mənfəətlilik və diversifikasiya kimi vacib parametrlərinin də pisləşməsinə səbəb olur. Məhz bu problemlər bank risklərinin idarə olunmasını, xüsusilə də kredit risklərinin təhlilinin dərinləşdirilməsinin vacibliyini ifadə etmiş olur. Bütün bu qeyd olunanları nəzərə alsaq, fikrimizcə dissertasiya işinin mövzusunun yüksək aktuallığa malik olduğunu söyləyə və bank sektorunun tədqiqində maliyyə dayanıqlığı, problemlı kreditlər və risk menecment üçbucağının prioritet olduğunu qeyd edə bilərik.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Tədqiqat işinin mövzusunun əhatə etdiyi məsələlər bir çox iqtisadçı alimlər tərəfindən tədqiq edilmişdir. Ə.C.Muradov, E.M.Sadiqov, Z.F.Məmmədov, M.M.Bağirov, X.H.Kazımlı, İ.Q.Quliyev, X.Həsənlı, C.A.Abbasov, T.N.Həsənov, A.A.Zülfüqarov, L.Yusifzadə, A.Məmmədovanın tədqiqat işlərində maliyyə-bank sisteminin ümumi nəzəri problemləri geniş şəkildə şərh olunmuşdur.

Azərbaycanın maliyyə sektorunun təhlili istiqamətində Asiya İnkişaf Bankının eksperti Jurgen F. Conrad tədqiqat işləri aparmışdır. Onun “Azerbaijan: Financial Sector Assessment” adlı tədqiqat işində Azərbaycanın maliyyə sistemi üzrə müəyyən ümumiləşmələr aparılmış, Azərbaycanın cari maliyyə vəziyyəti digər post-sovet ölkələri ilə müqayisə edilmiş və banklar üzrə ayrı-ayrılıqda maliyyə dayanıqlığı göstəriciləri təhlil olunmuşdur. Bundan başqa Evren Bölgün, Hasan Candan, Dr. Alper Özün, Белобородов В.В., Н.Е.Егорова, А.М.Смулов, Altman E., Alfred Hannig and Stefan Jansen, D. Besar, P. Booth, K.K. Chan, A.K.L Milne, J.Pickles kimi xarici iqtisadçıların elmi əsərlərində də banklarda kredit risklərinin qiymətləndirilməsi məsələləri öz əksini tapmışdır.

Qeyd olunmuş elmi əsərlərin təhlili göstərir ki, bu tədqiqatlarda risklərin təhlili üzrə nəzəri müddəalar ümumiləşdirilsə də, kredit risklərinin problemlı kreditlərin səviyyəsinə təsiri, problemlı kreditlərin bank sisteminin dayanıqlılığına təsiri kimi məsələlərin həlli yolları araşdırılmamışdır. Məlumdur ki, banklarda kredit risklərinin təhlili problemlı kreditlər portfelinin həcmi ilə sıx əlaqədədir. Bu mənada

məhz təqdim olunmuş dissertasiya işi bu boşluğu doldurmağa yönəldilmiş bir elmi əsər kimi qiymətləndirilə bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin əsas məqsədi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankların maliyyə dayanıqlığının təhlili və tədqiqi, həmçinin bankların maliyyə dayanıqlığının əhəmiyyətli şəkildə həssas olduğu problemlə kreditlər portfelinin həcminə müxtəlif makroiqtisadi faktorların, həmçinin xarici şokların təsirlərinin qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Bununla əlaqədar olaraq dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Azərbaycanda fəaliyyət göstərən banklarda problemlə kreditlər portfelinin müasir vəziyyətinin təhlili və onun bir neçə sistem əhəmiyyətli banklar üzrə müqayisəsinin aparılması.

- Bank sistemi üçün əhəmiyyətli bankların maliyyə hesabatlarının təhlil olunması və problemlə kreditlərin bu banklarda mövcud olan paylarının hesablanması.

- Azərbaycan manatının məzənnəsinin problemlə kreditlərin həcminə təsirinin araşdırılması, onlar arasında reqresiya əlaqəsinin qiymətləndirilməsi, bunun üçün müxtəlif statistik qiymətləndirmə üsullarının tətbiqi və eyni zamanda fundamental ekonometrik modellərin qiymətləndirilməsi.

- Banklarda problemlə kreditlərin dinamikası ilə Azərbaycanın neft gəlirləri arasında hər hansı əlaqənin olmasının tədqiqi, neft gəlirləri ilə ölkə banklarında mövcud olan problemlə kreditlər portfeli arasında korelyasiya təhlilinin aparılması və korelyasiya əmsalının hesablanması.

- Banklar üzrə bir sıra maliyyə göstəricilərinin toplanması, onların ilkin statistik təhlili və müvafiq maliyyə dayanıqlılığı indikatorlarının hesablanması.

- Banklarda problemlə kreditlər portfelinin həcmnin artmasının qarşısının alınması üçün həlledici rolə malik olan kredit risklərinin proqnozlaşdırılmasının nəzəri-metodoloji əsaslarına və tələblərinə nə dərəcədə əməl olunmasının araşdırılması.

- Bankların maliyyə dayanıqlılığı və problemlə kreditlərə dair Bazel şərtlərinin Azərbaycan bank sistemində tətbiqinin təhlili.

- Banklarda bazar risklərinin qiymətləndirilməsi üçün Riskə Məruz Dəyər modelinin işlənilib hazırlanması və nəticələrin əsasında ehtiyatların hesablanması.

- Kredit risklərinin baş verməsinin azaldılması istiqamətində tədbirlərin daha da gücləndirilməsi üçün Z kəmiyyəti modelinin quruluşunun təşkili.

Tədqiqat işinin obyektı: Banklarda problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsi, ayrı-ayrı bankların maliyyə dayanıqlığının təhlili dissertasiya işinin əsas obyektləridir.

Tədqiqatın predmeti: Bankların maliyyə dayanıqlıq indikatorları, bazar riskləri və kredit risklərinin təhlilinin nəzəri və təcrübi aspektləri dissertasiya işinin tədqiqat predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası: Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını yerli və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin əsərləri, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi qanun və qanunverici aktlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları təşkil edir. Həmçinin Bazel sazişləri çərçivəsində xüsusi normativlər, o cümlədən Bazel Kapital Sazişləri və bu sazişlərin əsasında minimum kapital, maliyyə sabitliyinə dəstək sahəsində vahid beynəlxalq tələblər, Bazel I, II və III standartları adı altında banklar üçün fəaliyyət kriteriyaları, eyni zamanda korelyasiya əmsalının hesablanması metodologiyası, ekonometrik təhlil üçün Ən Kiçik Kvadratlar Üsulunun tətbiqinin xüsusiyyətləri və zaman sıraları ilə ekonometrik analiz dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyətini göstərir.

Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi əsasən məntiqi ümumiləşdirmə, müqayisəli və sistemli təhlil, statistik qruplaşdırma, korrelyasiya, reqressiya və ekonometrik metodların tətbiq edilməsi ilə həyata keçirilmişdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası: Ekonometrik qiymətləndirmələrin statistik göstəriciləri, bank sistemi üzrə cəmi problemlı kreditlərin həcmi və Azərbaycan manatının məzənnəsinin rəqəmləri Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının statistik bülletenlərindən istifadə olunmuşdur. Qeyri-neft üzrə ÜDM-nin statistik göstəriciləri isə Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin internet sahifəsindən əldə olunmuşdur. Dissertasiya işinin əsas məzmununu təşkil edən bankların maliyyə dayanıqlığının təhlili üçün lazım olan

statistik göstəriciləri isə bankların kənar auditorlar tərəfindən təsdiq olunmuş illik maliyyə hesabatlarından əldə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müəyyən edildi ki, Azərbaycan manatının məzənnəsinin yüksəlməsi ölkənin bank sistemində problemlı kreditlərin xüsusi çəkisinin yüksəlməsinə səbəb olur və məzənnənin artması problemlı kreditlərin xüsusi çəkisinin yüksəlməsinə səbəb olur.

- Tədqiqatın nəticəsinə görə qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-nin artmasının problemlı kreditlərin cəmi kreditlərdə payını yüksəltdiyi müəyyən edilmişdir. Qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-lə problemlı kreditlərin cəmi kreditlərdəki payı arasında düz xətlı əlaqənin olduğu aşkarlanmışdır.

- Kredit risk modelinin qiymətləndirilməsi üçün banklara kredit götürmək üçün müraciət etmiş müəssisələrin maliyyə göstəriciləri əsasında bir sıra maliyyə əmsallarının hesablanması və bu əmsalların leverec, likvidlik, mənfəətlilik, coverage (örtülmə) və aktivlik kimi beş xüsusiyyət üzrə quruplaşdırmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

- Müəyyən edildi ki, bankların kredit riskindən “sığortalamaq” üçün Z-kəmiyyəti ekonometrik modelindən istifadə etmələri məqsədə müvafiqdir. Maliyyə əmsalları quruplaşdırıldıqdan sonra Z-kəmiyyəti modelinin strukturuna uyğun olaraq baza formalaşdırılması zəruridir.

- Qiymətləndirilmiş modeldən istifadə etməklə kredit üçün müraciət etmiş müəssisənin növbəti dövrlərdə müflis olması qərar vermə zonalarından istifadə etməklə proqnozlaşdırılmasına ehtiyac vardır.

- Hər bir bankda maliyyə dayanıqlığı indikatorlarından biri olan bazar riskləri üçün Riskə Məruz Dəyər təhlilinin aparılmasının və baş verə biləcək bazar risklərinin təsirlərinin yumşaldılması məqsədi ilə müvafiq ehtiyatların yaradılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

- Problemlı kreditlərin idarə edilməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin tədqiqi əsasında müəyyən edildi ki, Azərbaycanda kollektor agentliklərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi, həmçinin istehlak kreditləri ilə bağlı qanunlar hazırlanıb qəbul olunmalı, “kredit büroları” və “kredit-axtarış büroları” kimi ixtisaslaşmış informasiya agentliklərinin fəaliyyəti stimullaşdırılmalı, problemlı kreditlərin həll olunması sahəsində, bank xidmətləri bazarının inkişaf etdirilməsi üçün maliyyə ombudsmanı formalaşdırılaraq fəaliyyəti qanunla tənzimlənməsi təklif olunur.

- Azərbaycanda kredit sığortası sahəsində də müəyyən dəyişikliklərə ehtiyac olduğu aşkarlandı. Müəyyən olundu ki, sığorta hadisəsi hesab edilə biləcək, borcun ödənilməsinə çətinləşdirə bilən səbəblərin siyahısını artırmaqla banklarda problemlə kreditlər portfelinin həcmində genişlənməsinin qarşısını almaq mümkünlüyü göstərildi.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti: Dissertasiya işində verilmiş və əsaslandırılmış Z-kəmiyyəti modeli və bazar risklərinin qiymətləndirilməsində istifadə olunmuş VAR parametri, eyni zamanda kredit-depozit qəpi yanaşması analoji sahədə aparılan tədqiqat işlərinin nəzəri əsasları kimi baza rolunu oynaya bilər. Eyni zamanda dissertasiya işində aparılmış qiymətləndirmələrin nəzəri xüsusiyyətlərindən “Maliyyə risklərinin idarə edilməsi” fənninin tədrisində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti: Qiymətləndirilmiş müvafiq reqresiya modelinin tətbiqi ilə Azərbaycan manatının məzənnəsində və qeyri-neft üzrə ÜDM-nin səviyyəsində baş verən dəyişmənin problemlə kreditlərin cəmi kreditlərdə payı göstəricisində nəyə səbəb olduğunun müəyyən edilməsi, həmçinin bankda kredit riskinin qarşısının alınmasında istifadə oluna bilən Z-kəmiyyəti modelinin qiymətləndirilməsi xüsusiyyətləri və bu model üçün statistik məlumat bazasının yaradılması dissertasiya işinin praktik əhəmiyyəti kimi qiymətləndirilə bilər. Bundan başqa Azərbaycan bankları üçün kreditlər və depozitlər üzrə orta faiz dərəcəsi risk faktoru əsasında hesablanmış Riskə Məruz Dəyər bu banklarda müvafiq ehtiyatların yaradılmasına şərait yaradır ki, bu da bazar risklərinin baş verməsi şəraitində müvafiq banka yaradılmış ehtiyatlardan istifadə etməklə müflis olma təhlükəsindən xilas olmağa imkan yarada bilər. Məhz dissertasiya işinin yekununda qeyd olunan bu nəticələr kommersiya banklarında problemlə kreditlərin səviyyəsinin aşağı salınmasında, bank sisteminin maliyyə dayanıqlılığının artırılmasında paraktiki baxımdan istifadə edilə bilər.

İşin aprobasiyası və nəticələrin tətbiqi: Dissertasiya işinin nəticələrini özündə ehtiva edən müvafiq elmi təkliflər bir sıra beynəlxalq və ölkə səviyyəli konfranslarda, o cümlədən Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişafı mövzusunda “Doktorant və dissertantların elmi-praktiki konfransı”nın materiallarında (Bakı, 2015), “Современные проблемы и тенденции развития экономики, управления и информатики в XXI веке”

beynəlxalq konfransının materiallarında (Sankt Peterburq), həmçinin digər xarici və yerli elmi jurnallarda dərc olunmuşdur.

İşin elmi-paraktiki nəticələrinin tətbiqi imkanları barədə Muğanbank Açıq Səhmdar Cəmiyyətindən tətbiq arayışı verilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində dərc olunmuş materiallar. Dissertasiya işinin məzmunu və nəticələri yerli və xarici nəşrlərdə 9 elmi məqal və tezisdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş (15798 işarə), 3 fəsil (I fəsil - 66518 işarə, II fəsil – 59482 işarə, III fəsil – 74085 işarə), nəticə (9903 işarə), 135 adı əhatə edən istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın mətni 7 diaqram, 14 cədvəl və 1 sxem daxil olmaqla 141 səhifədə (225800 işarə) yazılmışdır.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MÜNDƏRİCATI

Giriş

I Fəsil: Problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsinin bankın dayanıqlılığına təsirinin nəzəri- metodoloji əsasları.

1.1. Problemlı kreditlər portfelinin bankın dayanıqlılığına təsirinin nəzəri aspektləri

1.2. Banklarda problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsinin zəruriliyi

1.3. Problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsinin iqtisadi əsasları

II Fəsil: Müasir dövrdə problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsinin təhlili

2.1. Müasir şəraitdə bankın dayanıqlılığına təsir göstərən amillərin təhlili

2.2. Müasir dövrdə banklarda problemlı kreditlər portfelinin vəziyyəti

2.3. Banklarda problemlı kreditlərin artmasına təsir göstərən amillərin təhlili

III Fəsil. Problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri

3.1. Problemlı kreditlərin azaldılması üçün həyata keçirilən tədbirlərin əsas istiqamətləri

3.2. Bankların dayanıqlılığının tənzimlənməsində problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.3. Problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsi sahəsində mövcud beynəlxalq təcrübənin respublikamızda tətbiqi xüsusiyyətləri

Nəticə

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

1. Problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsinin zəruriliyi

Dünya təcrübəsində kreditlər bank aktivlərinin 50 % - dən çoxunu təşkil edir. Əsas məsələ kredit verildikdən sonra onun vaxtında və tam məbləğdə geri qaytarılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Kredit verildikdən sonra onun geri qaytarılması 3 istiqamətdə reallaşa bilər:

1. Borcalan və bank tərəfindən öhdəliklərin vaxtında və tam yerinə yetirilməsi;
2. Müqavilənin şərtlərinin hər iki tərəfin razılığı əsasında dəyişdirilməsi;
3. Bankın verdiyi kreditin problemlı kreditlər sırasına keçməsi.

Sabit və səmərəli fəaliyyət göstərən bank sistemi milli iqtisadiyyatın inkişafının əsasını təşkil edir. Problemlı kredit portfelinin həcmnin artması isə bank sisteminin dayanıqlılığının təmin olunmasını təhlükə altında qoyur. E.M.Morsman¹ bank üçün problemlı kreditlərin real dəyərinin 5 tərkib hissəsini qeyd edir:

1. Kreditə görə əsas borcun və faizin qaytarılmaması;
2. Resurslardan alternativ istifadə imkanlarının əldən verilməsi;
3. Kreditlərin geri qaytarılması ilə bağlı xərclər;
4. İnsan amili- banklar problemlı kreditlərin idarə edilməsi ilə bağlı daha təcrübəli əməkdaşlar cəlb etmək məcburiyyətində qalır. Bu isə çox böyük zaman və xərc tələb edir.
5. Nüfuz amili- problemlı kreditlərin ifrat dərəcədə olması bankın nüfuzuna mənfi təsir göstərir.

İstənilən halda problemlı kreditlər bankın maliyyə dayanıqlılığına mənfi təsir göstərir, bu səbəbdən də onun idarə edilməsi zəruridir. Bank qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsində əhəmiyyətli gecikmə,

¹ Морсман Э. М. Кредитный департамент банка: организация эффективной работы // М- 2003, с. 62-63,132,134.

borcalanın maliyyə vəziyyətində çətinlik, təminatın keyfiyyətində çətinlik və zərər mövcud olan kredit problemlili kredit hesab olunur. Kredit portfelinin keyfiyyətindən və kredit riskinin idarə olunması zamanı tətbiq olunan metodlardan asılı olmayaraq, demək olar ki, bütün banklar bu və ya digər səviyyədə kreditlərin geri qaytarılmaması halları ilə qarşılaşırlar. Problemlili kredit portfeli bankların kredit portfelinin tərkib hissəsidir və bütün problemlili kreditlərin cəmini göstərir. Problemlili kreditlərin həcmnin artması bankların dayanıqlılığına mənfi təsir göstərir. Buradan da problemlili kreditlərin idarə edilməsi zərurəti meydana çıxır.

Problemlili kreditlərin idarə edilməsi zamanı banklar iki əsas idarəetmə metodundan istifadə edə bilər: bərpa metodu və aradan qaldırma metodu. Bərpa metodu kreditin qaytarılması ilə bağlı borcalanla bank arasında ümumi planın hazırlanmasından ibarətdir. Bərpa metoduna qarşılıqlı razılaşma yolu ilə vəsaitlərin hesabdan silinməsi, kreditin restrukturizasiyası, tələb hüquqlarında güzəştə getmək, borcun satılması, kreditin yenidən maliyyələşdirilməsi aid edilə bilər. Aradan qaldırma metodu kreditin qaytarılmasının iflas proseduru və borcalanın aktivlərinin satışının həyata keçirilməsi yolundan ibarətdir. Aradan qaldırma metoduna girov qoyulan mülkə tələb, borcun zəminlərindən tələb, borcun məhkəmə yolu ilə qaytarılması, iflas (müflisləşmə) haqqında icraatın başlanması aiddir.

Dünya təcrübəsində problemlili kreditlərin idarə edilməsinə 2 yanaşma mövcuddur:

Mərkəzləşdirilmiş yanaşma: dövlət ya kreditlərin restrukturizasiyası ilə məşğul olan agentliklərin tərkibində, ya da Mərkəzi Bankın daxilində problemlili kreditlərin alınması və idarə edilməsi üçün xüsusi agentliklər yaradır.

Qeyri-mərkəzləşdirilmiş: ya bank daxilində, ya da bankdan kənarında problemlili kreditlərin idarə edilməsi ilə məşğul olan agentliklərin yaradılmasını nəzərdə tutur. Həmçinin problemlili kreditlərin geri qaytarılması ilə məşğul olan kollektor agentliklər də bura aid edilir.

2. Banklarda problemlili kreditlərin müasir vəziyyəti.

Tədqiqat işində göstərilir ki, 2009- cu ilə qədər Azərbaycanda bank sistemi yüksək inkişaf tempi, problemlili kreditlərin həcmnin aşağı səviyyəsi ilə xarakterizə olunurdu. Hal- hazırda müşahidə olunan

böhran bank sahəsinin inkişafına da mənfi təsir göstərir. Bankların maraqlarının müdafiəsi üçün böhranın dəyişməz atributu olan-problemlı kreditlərin idarə edilməsi zəruridir. Aşağıda 2005-2020-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarını əks etdirən cədvəl verilmişdir.

Cədvəl 1. 2005-2020-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşları, milyon manatla

İllər	Cəmi	Vaxtı keçmiş	Vaxtı keçmiş kreditlərin xüsusi çəkisi %	Milli valyutada		Xarici valyutada	
				Cəmi	Vaxtı keçmiş	Cəmi	Vaxtı keçmiş
2005	1441,0	68,2	4,7	542,9	20,6	898,0	47,6
2006	2362,7	77,7	3,3	1170,5	23,1	1192,2	54,6
2007	4681,8	100,3	2,1	2513,7	44,9	2168,1	55,3
2008	7191,3	159,8	2,2	3672,9	93,2	3518,4	66,6
2009	8407,5	303,5	3,6	4886,2	195,1	3521,3	108,4
2010	9163,4	492,9	5,4	5865,3	342,1	3298,1	150,8
2011	9850,3	633,8	6,4	6326,5	452,1	3523,8	181,7
2012	12243,7	748,8	6,1	8422,8	575,7	3820,9	173,2
2013	15422,9	792,8	5,1	11076,7	627,4	4346,3	165,4
2014	18542,6	976,3	5,3	13505,7	767,6	5037,0	208,8
2015	21730,4	1508,5	6,9	10994,5	840,2	10735,9	668,3
2016	16444,6	1472,6	9	8663,1	682,4	7781,4	790,2
2017	11757,8	1626,7	13,8	6953,6	789,3	4804,2	837,5
2018	13020,3	1585,0	12,1	8073,6	774,1	4946,7	810,9
2019	15298,2	1273,1	8,1	10000,8	702,4	5297,4	570,7
2020	14530,4	893,1	6	10204,0	653,9	4326,4	239,3

Mənbə: <https://www.cbar.az/assets/3577/2.6.pdf>

Cədvəldən də görüldüyü kimi Azərbaycanda vaxtı keçmiş kreditlərin həcmində artım 2009- cu ildən müşahidə olunmağa başlamışdır. 2009-cu ildə vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi ümumi kredit qoyuluşlarının 3,6 %-ni təşkil etdiyi halda, 2017-ci ildə 13.8%, 2020- ci ildə isə bu göstərici 6 %-ə qədər yüksəlmişdir.

Dissertasiyada Azərbaycanda fəaliyyət göstərən əsas sistem əhəmiyyətli bankların maliyyə hesabatları təhlil edilərək cəmi kreditlər, eyni zamanda cəmi kreditlərdən problemlı kreditlərin məbləği barədə məlumatlar ümumiləşdirilmişdir.

Aşağıdakı cədvəl 2-dən görüldüyü kimi Azərbaycanın bütövlükdə bank sistemi üzrə 2020-ci ildə müştərilərə verilmiş cəmi kreditlərin 6.1%-i problemlı kreditlər kimi təsniflənmişdir. Bu elə də kiçik bir rəqəm olmasa da, vəziyyətin çox gərgin səviyyədə olmasını

da ifadə etmir. Lakin problemlı kreditlərin banklar üzrə müqayisəsinə baxsaq, görürük ki, bu göstərici üzrə banklar arasında əhəmiyyətli fərqlər vardır.

Cədvəl 2. 2020-ci il üzrə kommersiya banklarında problemlı kreditlər portfeli, min manatla

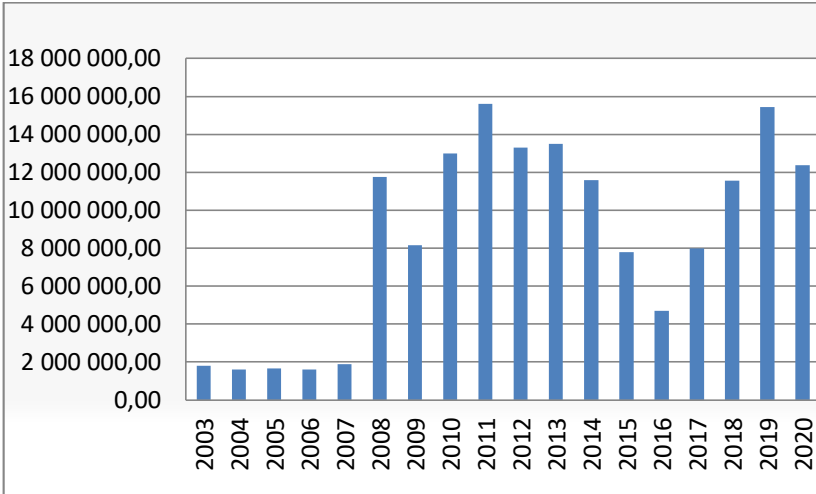
	Cəmi kreditlər	Vaxtı keçmiş kreditlər	%
Beynəlxalq Bank	2547283	961993	3.8
Accessbank	502582	85844	17
Xalq bank	1488016.02	89693.71	6
Yelobank	308338.38	100235.99	32.5
Bank Respublika	460158	18678	4
Paşa bank	20555000	39045	1.9
Kapital bank	2175950.66	54430.14	2.5
VTB	243781.83	161470.63	66
Unibank	567313	98149	17
Bank Avrasiya	112616.33	24138.17	21.4
Bütün bank sistemi üzrə, milyon manatla	14530.4	893.1	6.1

Mənbə: Cədvəldə Banklar üzrə verilmiş statistik məlumatlar müvafiq bankların internet sahifələrində verilmiş illik maliyyə hesabatlarından toplanmışdır. Bütün bank sistemi üzrə olan cəmi məlumat isə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının Statistik bülletenlərindən əldə olunmuşdur (bax www.cbar.az, nəşrlər və tədqiqatlar, statistik bülleten, 2020-dekabr, cədvəl 2.7).

Belə ki, problemlı kreditlər portfelinin həcminə görə cədvəl 2-də verilmiş banklardan VTB ASC-də vəziyyətin daha gərgin olduğunu görə bilərik. Bu bankda 2020- ci ilin sonu vəziyyətinə problemlı kreditlər portfelinin səviyyəsi 66%-ə yüksəlmişdir. Oxşar vəziyyət Yelobankda da müşahidə olunmaqdadır. Qeyd olunan bankda problemlı kreditlərin ümumi portfeldəki payı 32.5%-ə yüksəlmişdir. Bu müqayisəni davam etdirsək, cədvəl 2 -də verilmiş sistem əhəmiyyətli banklardan Paşa bank (1.9%), Xalq bank (6%) və Kapital bankın (2.5%) daha yaxşı vəziyyətdə olduğunu görə bilərik. Cəmi kreditlərdə olduğu kimi xarici valyutalarda verilmiş kreditlər üzrə də oxşar vəziyyət mövcuddur. Deməli, istər daxili şoklar, istərsə də xarici şoklar Azərbaycanda banklara müxtəlif formada təsir etmişdir. Bu isə banklarda prudensial tələblərə əməl olunmasında fərqliliklərin mövcud olmasından xəbər verir.

Cəmi kreditlərdə olduğu kimi xarici valyutalarda verilmiş kreditlər üzrə də oxşar vəziyyət mövcuddur. Təsadüfi deyildir ki, 2020-

ci ilin yekununda xarici valyutada verilmiş kreditlərin təxminən 6 %-i problemlı kreditlər kimi qeydiyyatda alınmışdır Şəkil 1-də cəmi kreditlər üzrə və eyni zamanda həm milli valyutada, həm də xarici valyutada verilmiş kreditlərin içərisində vaxtı keçmiş kreditlərin payı barədə diaqram verilmişdir.

Şəkil 1. Problemlı kreditlərin vəziyyəti

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının statistik bülletenlərindən əldə edilmişdir (www.cbar.az, yanvar 2021, cədvəl 2.7)

Şəkildən aydın görmək olar ki, 2000-ci illərin əvvəllərində yüksək səviyyədə olan problemlı kreditlər portfelinin həcmi 2008 və 2009-cu illərdə özünün minimum səviyyəsinə enmişdir. Sonradan isə yenidən yüksəlməyə başlamışdır.

Dissertasiya işində Azərbaycanda problemlı kreditlərin idarə edilməsi sistemi üçün xarakterik olan çatışmazlıqlar da qiymətləndirildi. Bu çatışmazlıqlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Monitoring prosesinə riayət etməmək və aşağı keyfiyyət.
2. Kreditin idarə edilməsi prosesinin təşkilinin qeyri- səmərəliliyi.
3. Problemlı kreditlərin idarə edilməsində qeyri- formal metodlara üstünlük verilir.
4. Problemlı kreditlərin idarə edilməsinin bank tərəfindən təcrid olunmuş şəkildə həyata keçirilməsi.
5. Qısamüddətli dövrə istiqamətlənmək.
6. Bank menecmentinin işinin aşağı səmərəliliyi.

7. Problemlı kreditlərin idarə edilməsində beynəlxalq təcrübənin nəzərə alınmaması, Azərbaycan və beynəlxalq təcrübə arasında problemlı kreditlərin uçotu və idarə edilməsi sahəsində uyğunsuzluqların olması.
8. İşçi heyətin kifayət qədər peşəkar olmaması və səriştəsizliyi.

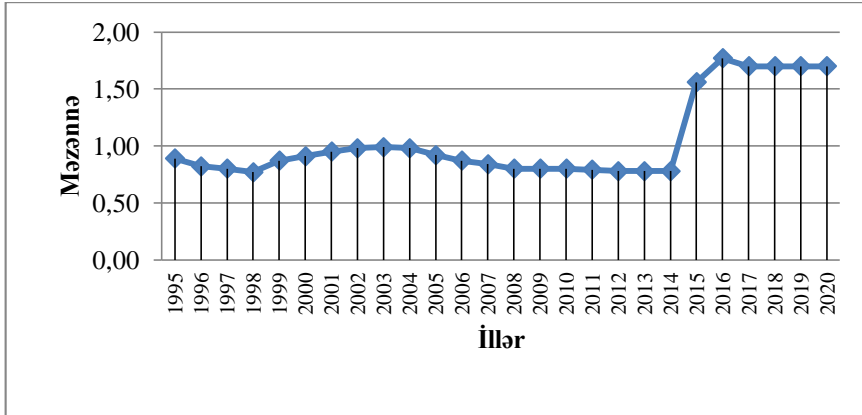
3. Problemlı kreditlərin xüsusi çəkisi ilə manatın məzənnəsi arasındakı əlaqənin təhlili.

2013-cü illərin sonlarından başlayan Rusiya-Ukrayna siyasi böhranı bəzi aparıcı dünya ölkələrinin 2014-cü ilin iyunundan başlayaraq Rusiyaya qarşı sanksiyalar tətbiq etməsi ilə nəticələndi. Qeyd olunan dövrdən başlayaraq mövcud siyasi şərait kontekstində neftin dünya bazar qiymətləri kəskin enməyə başladı. Məhz bu proses növbəti illərdən başlayaraq Azərbaycanın tədiyə balansında ciddi problemlərin yaranması ilə müşayiət olundu. Belə ki, Azərbaycanın tədiyə balansında əhəmiyyətli hissə sayılan ticarət balansı 2014-cü ilin 1-ci rübündə 5544 mln. ABŞ dolları səviyyəsindən 2015-ci ilin 1-ci rübündə 1758 mln. ABŞ dolları səviyyəsinə enmişdir. Bu dəyişiklik davam edərək 2015-ci ilin 4-cü rübündə 510 mln. ABŞ dolları səviyyəsində ticarət balansı formalaşmışdır. Demək olar ki, 2014-2015-ci illər ərzində, yəni cəmi iki ilə yaxın bir dövr ərzində Azərbaycanın ticarət balansı 10 dəfədən artıq azalmışdır². Lakin sonradan neftin dünya bazar qiymətinin yüksəlməsi ilə Azərbaycanın ticarət balansı da yaxşılaşmağa başlamış və 2017-ci ilin 2-ci rübü üçün 1589 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Qeyd olunan dövrdə dünya iqtisadiyyatının qeyri-müəyyən inkişaf tendensiyası mövcud olmuş və beynəlxalq maliyyə bazarlarında sabit olmayan dinamika özünü göstərmişdir. Eyni zamanda, həm inkişaf etməkdə olan və həm də inkişaf etmiş bir sıra ölkələrdə iqtisadi artım azalmışdır. Bu şəraitdə xammal ixrac edən ölkələrin milli valyutalarının ucuzlaşması daha da sürətlənmişdir. Qeyd olunan vəziyyət Azərbaycanın bank sistemində təsirsiz ötürməmiş, problemlı kreditlər portfelinin genişlənməsinə səbəb olmağa başlamışdır. 2015-ci ildən başlayaraq bank sektorunun dayanıqlığının qorunmasına yönəldilmiş prudensial tənzimləmə və müvafiq preventiv tədbirlər həyata keçirilməyə

² Statistik bülletenlər. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, Bakı.

başlamışdır. Lakin problemlı kreditlərin ümumi kreditlərin həcmindəki payının azaldılmasında əhəmiyyətli bir nəticə əldə olunmamışdır.

Şəkil 2-də məzənnə göstəricisinin son on illikdəki dinamikası təsvir edilmişdir. Verilmiş şəkillərdən aydın olur ki, problemlı kreditlərin çəkisi göstəricisi ilə məzənnə göstəricisi arasında təqribən düz xətti əlaqə vardır. Yəni məzənnənin yüksəlməsi, dolayısı ilə ABŞ dollarının manat qarşısında dəyər qazanması problemlı kreditlərin həcmini də yüksəldər.

Şəkil 2. Azərbaycan manatının ABŞ dolları qarşısında məzənnəsi, AZN/USD
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı (www.cbar.az)

Dissertasiyada bu nəticənin dəqiq təhlilinin aparılması **korelyasiya əmsalı** adlanan statistik parametrin hesablanması ilə həyata keçirilmişdir. Korelyasiya əmsalı dəyişənlər arasında xətti əlaqənin mövcudluğunu müəyyən etməyə və ya xətti əlaqənin tipini araşdırmağa imkan verir. Bu əmsal $[-1;1]$ intervalında qiymətlər alır. Korelyasiya əmsalının $+1$ olması, iki dəyişən arasında düz xətti əlaqənin mövcud olmasını göstərir. Yəni bu dəyişənlərdən birinin artması digərinin də artmasına səbəb olur. Yox əgər korelyasiya əmsalı -1 -ə bərabədirsə, onda deyə bilərik ki, bu dəyişənlər arasında tərs düz xətti əlaqə vardır. Yəni bu dəyişənlərdən birinin artması digərinin azalmasına səbəb olacaqdır.

Cədvəl 3. Cəmi kreditlər üzrə problemlı kreditlərin payı göstəricisi ilə manatın məzənnəsi arasındakı korelyasiya əmsalını hesablanması

n (illər)	y	x	$(y - \bar{y})^2$	$(x - \bar{x})^2$	$(x - \bar{x})(y - \bar{y})$
2003	0.19	0.9821	0.0144	0.012	0.0002
2004	0.11	0.9827	0.0016	0.012	0.0002
2005	0.05	0.9459	0.0004	0.0212	0.0000848
2006	0.03	0.8927	0.0016	0.0396	0.000063
2007	0.02	0.8579	0.0025	0.0547	0.0001
2008	0.02	0.8216	0.0025	0.073	0.0002
2009	0.04	0.8038	0.0009	0.0829	0.00007
2010	0.05	0.8026	0.0004	0.0836	0.000033
2011	0.06	0.7879	0.0001	0.0923	0.000009
2012	0.06	0.7856	0.0001	0.0937	0.000009
2013	0.05	0.7845	0.0004	0.0944	0.000038
2014	0.05	0.7844	0.0004	0.0945	0.000038
2015	0.07	1.0261	0.0000	0.0043	0.00000
2016	0.09	1.5959	0.0004	0.2541	0.0001
2017	0.138	1.7000	0.0046	0.3699	0.0017
2018	0.121	1.7000	0.0026	0.3699	0.00096
2019	0.08	1.7000	0.0001	0.3699	0.000037
2020	0.06	1.7000	0.0001	0.3699	0.000037
	$\bar{y} = \frac{\sum y}{18} = 0.07$	$\bar{x} = \frac{\sum x}{18} = 1.0918$	$\sum_{i=1}^{18} (y_i - \bar{y})^2 = 0.001$	$\sum_{i=1}^{18} (x_i - \bar{x})^2 = 0.1384$	$\sum_{i=1}^{18} (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y}) = 0.0038$

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı (www.cbar.az)

y = cəmi kreditlər üzrə problemlı kreditlərin payı, %-lə (mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, statistik bülletenləri, cədvəl 2.7)

x = Azərbaycan manatının məzənnəsi (mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, statistik bülletenləri, cədvəl 2.16)

$$S_y = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{18} (y_i - \bar{y})^2}{17}} = \sqrt{\frac{0.001}{17}} = 0.008$$

$$S_x = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{18} (x_i - \bar{x})^2}{17}} = \sqrt{\frac{0.1384}{17}} = 0.09$$

$$cov(x, y) = \frac{0.0038}{17} = 0.0002$$

$$r_{xy} = \frac{cov(x,y)}{S_y S_x} = \frac{0.0002}{0.008 * 0.09} = 0.30$$

Dissertasiyayada müəyyən edildi ki, cəmi kreditlər üzrə problemlı kreditlərin payı göstəricisi ilə Azərbaycan manatının məzənnəsi arasındakı korelyasiya əmsalı 0.30-a bərabərdir. Hesablanmış bu əmsal qeyd olunan iqtisadi dəyişənlər arasında müsbət əlaqənin olduğunu göstərdi. Lakin bu əmsala görə onlar arasında düz xətti əlaqənin olduğunu demək mümkün deyil. Bunun üçün hesablanmış korelyasiya əmsalının 1-ə yaxın bir ədəd olması lazım idi. Müəyyən edildi ki, məzənnənin yüksəlməsi problemlı kreditlərin payının da yüksəlməsinə səbəb olur. Bu müsbət əlaqə xətti yox hər hansı qeyri-xətti formadadır. Azərbaycan manatının məzənnəsinin artmasının problemlı kreditlərin payının yüksəlməsinə nə qədər təsir etdiyini öyrənmək üçün *reqresiya təhlilindən* istifadə etdik. Manatın məzənnəsinin ölkənin bank sistemində mövcud olan problemlı kreditlərin səviyyəsinə təsirini qiymətləndirməyə imkan verən ekonometrik model aşağıdakı kimi təyin edildi:

$$\Delta \ln(y_t) = b_0 + b_1 * \Delta \ln(x_t) + b_2 * \Delta \ln(z_t) + u_t$$

Reqresiya modeli Eviews proqram paketi vasitəsilə *ən kiçik kvadratlar üsulunun* tətbiqi ilə qiymətləndirildi. Qiymətləndirmənin nəticələri isə aşağıda verilmişdir:

$$\Delta \ln(y_t) = -0.42 + 1.27 * \Delta \ln(x_t) + 2.30 * \Delta \ln(z_t) + u_t$$

(0.048) (0.033) (0.029)

Beləliklə, bu fəsilə müəyyən edildi ki, Azərbaycan manatının məzənnəsinin 1% yüksəlməsi ölkənin bank sistemində problemlı kreditlərin xüsusi çəkisinin 1.27% yüksəlməsinə səbəb olur. Daha dəqiq desək məzənnənin 1% artaraq, məsələn, 0.7800-dən 0.7878-ə yüksəlməsi problemlı kreditlərin xüsusi çəkisinin, məsələn, 0.5-dən 0.5064-ə (0.5+0.5*1.27%) yüksəlməsinə səbəb olur. Əldə olunmuş nəticəyə görə qeyri-neft ÜDM-nun 1% artması da öz növbəsində problemlı kreditlərin cəmi kreditlərdə payını yüksəldən faktor kimi müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, qiymətləndirmə dövrü üçün qeyri-neft ÜDM-nun 1% artması problemlı kreditlərin cəmi kreditlərdə payını 2.3% yüksəldir. Bu nəticənin izah olunmasında maraqlı məqamlar meydana çıxdı. Qeyri-neft üzrə ÜDM-nun artımı banklarda kreditlərə tələbi də artırır. Yaxud da qeyri-neft sektorunda ÜDM-un

yaradılmasında iştirak edən istehsalçı həlqələr istehsalı artırmaq üçün kreditlərdən istifadə edirlər ki, bu proses də kreditlərin artımı ilə qeyri-neft ÜDM-un arasında eyni istiqamətli inkişafı şərtləndirir. Bu cür izah kifayət qədər aydındır. Eyni tendensiyanın qeyri-neft ÜDM-lə problemlı kreditlərin cəmi kreditlərdəki payı arasında da mövcud olmasının izahı maraqlıdır. Qeyd etdiyimiz kimi qeyri-neft sektorunda istehsalçıların istehsalı genişləndirmək istəkləri bank sistemində kredit portfelinin artımına səbəb ola bilər. Məlum olduğu kimi istehsal olunmuş məhsul o vaxt ÜDM-da nəzərə alınır ki, o bazarda reallaşmış olsun. Deməli, problemlı kreditlərin həcmi ilə qeyri-neft ÜDM arasında olan düz mütənasib əlaqə istehsal olunub satılmış məhsulun haqqının partnyorlar tərəfindən vaxtında ödənilməməsi ilə izah edilə bilər ki, bu da dolayısı ilə istehsalçıların gətirdükləri kreditləri vaxtında ödəyə bilməmələri ilə nəticələnir. Eyni zamanda həm də güman etmək olar ki, qeyd olunan partnyor tərəflərin əksər hissəsi neftin qiymətindəki neqativ şoklardan daha çox təsirlənmişlər ki, bu da onların aldıqları əmtələrin haqqının ödənilməsində müəyyən çətinliklərə səbəb olmuşdur.

4. Problemlı kreditlərin həcmının azaldılması üçün kredit riskinin proqnozlaşdırılması.

Problemlı kreditlərin həcminin artmasına təsir göstərən səbəblərdən biri kredit riskidir. Kredit riski bir çox səbəblərdən borcalanın öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi nəticəsində meydana çıxır. Bu baxımdan kredit risklərinin baş verməsinin qarşısının alınması elə problemlı kreditlərin azaldılmasına xidmət edə bilər. Kredit risklərinin qarşısının alınması isə kredit verildikən borcalanın mövcud vəziyyəti ilə yanaşı, onun gələcək fəaliyyət vəziyyətinin təhlilini də zəruri edir. Kredit risklərinin proqnozlaşdırılmasında geniş istifadə olunan Altman³ tərəfindən 1968-ci ildə təklif olunmuş Z-kəmiyyəti modeli aşağıda verilmişdir.

$$Z = 1.2 X_1 + 1.4 X_2 + 3.3 X_3 + 0.6 X_4 + 0.999 X_5$$

Burada,

X_1 = Dövriyyə kapitalı (Working Capital) /
Cəmi aktivlər (Total Assets)

³ Altman E. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy // The Journal of Finance, Vol. 23, No. 4, 1968, pp. 589-609.

$X_2 = \text{Dividend ödənişindən sonrakı gəlir (Retained Earnings) / Cəmi aktivlər (Total Assets)}$

$X_3 = \text{Vergi və faiz xərclərindən əvvəl gəlir (Earnings Before Interest and Taxes) / Cəmi aktivlər (Total Assets)}$

$X_4 = \text{Aktivlərin bazar dəyəri (Market Value of Equity) / Cəmi öhdəliklər (Total Liabilities)}$

$X_5 = \text{Satışlar (Sales) / Cəmi aktivlər (Total Assets)}$

Qərarvermə zonaları: $Z > 2.99$ -“etibarlı” zona; $1.81 < Z < 2.99$ - “yaşıl” zona; $Z < 1.81$ -“defolt” zona.

Verilmiş Z modeli müəssisələrin maliyyə əmsallarının müvafiq qiymətlərinə uyğun olaraq müəyən Z kəmiyyəti təyin edir ki, bu kəmiyyətin fərqlənmə zonalarından hansına düşməsi məhz müəssisənin gələcək vəziyyətini proqnozlaşdırmağa imkan yaradır. Belə ki, əgər hesablanmış Z kəmiyyəti “etibarlı” zonaya düşərsə, onda deməli müəssisənin gələcək fəaliyyəti də etibarlı hesab edilə bilər və belə müəssisəyə kredit verilməsi problemlə kreditlərin artmasının qarşısını almış olar. Əgər hesablanmış Z kəmiyyəti “yaşıl” zonaya düşərsə, belə müəssisələrin gələcək fəaliyyəti ilə əlaqədar fikir söyləmək çətin olur və bəzən əlavə araşdırma apararaq müəssisənin gələcək fəaliyyəti barədə fikir söyləmək olur. Yox əgər hər hansı müəssisə üçün hesablanmış Z kəmiyyəti “defolt” zonasına düşərsə, onda deməli, bu müəssisənin gələcək fəaliyyəti sual altındadır və belə müəssisələrə kredit verilməsi potensial kredit riskinin mənbəyidir ki, bu dolayısı ilə problemlə kreditlərin həcmnin artmasına səbəb olacaqdır.

Kredit risk modelinin qiymətləndirilməsi üçün banklara kredit götürmək üçün müraciət etmiş müəssisələrin maliyyə göstəriciləri əsasında bir sıra maliyyə əmsallarının hesablanması və bu əmsalların leverec, likvidlik, mənfəətliklik, coverage (örtülmə) və aktivlik kimi beş xüsusiyyət üzrə qruplaşdırılmalıdır. Qeyd olunan beş xüsusiyyət üzrə maliyyə əmsalları qruplaşdırıldıqdan sonra Z -kəmiyyəti modelinin strukturuna uyğun olaraq baza formalaşdırılmalıdır. Bu zaman bank kredit verdiyi və sonra müflis olmuş müəssisələr üçün Z kəmiyyətini 0 kimi (hansı ki, müflis olduqları üçün krediti geri ödəyə bilməmişlər və bankda problemlə kreditlərin payının artmasına səbəb olmuşlar), aktiv müəssisələr üçün isə (hansı ki, krediti vaxtında ödəmişdirlər) 1 kimi kodlaşdırılmalıdır. Qiymətləndirilmiş modeldən istifadə etməklə kredit

üçün müraciət etmiş müəssisənin növbəti dövrlərdə müflis olması qərar vermə zonalarından istifadə etməklə proqnozlaşdırılmalıdır. Əgər bu müəssisənin Z kəmiyyəti hesablanmış kritik Z kəmiyyətindən böyük olacaqsa, onda bank bu müəssisəni gələcək dövrdə fəaliyyətdə olan müəssisə kimi qiymətləndirə bilər və bu müəssisənin kreditləşdirilməsini həyata keçirə bilər. Yox əgər əksinə olarsa, onda bank bu müəssisəni gələcək dövrdə müflis ola biləcək müəssisə kimi qiymətləndirməli və onun kreditləşdirilməsindən imtina etməlidir. Həyata keçirilən bu risk analizi bankda problemlə kreditlərin həcmində artmasının qarşısını ala biləcəkdir.

5. Banklarda maliyyə dayanıqlılığının artırılması istiqamətləri.

Dissertasiyada problemlə kreditlərin azaldılması üçün həyata keçirilən əsas tədbirlər, bank sisteminin dayanıqlılığının tənzimlənməsində problemlə kreditlər portfelinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılmış, maliyyə dayanıqlılığı indikatorlarının bir neçə sistem üçün əhəmiyyətli olan banklar üzrə təhlili aparılmışdır. Maliyyə göstəriciləri təhlilə daxil edilən bankların maliyyə hesabatlarından toplanılmış və aşağıdakı cədvəldə təqdim edilmişdir.

Cədvəl 4. Bankların maliyyə göstəriciləri, min AZN-lə

	Kapital bank	Beynəlxalq Bank	Bank Avrasiya	Accessbank	Paşa bank
I dərəcəli kapital	297971	1608988	68015.04	48283.12	384363
II dərəcəli kapital	273680	187418	2559.7	30969.65	135495
Məcmu kapital	571651	1712908	70225.06	79252.77	541145
Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş yekun aktivlər	2392840	4877449	106689.49	554914.34	2387253
Vaxtı keçmiş kreditlər üzrə yaradılmış ehtiyatlar	28194	33459	16029.11	43807	53028
Vaxtı keçmiş kreditlər	54430.14	96199	24138.17	85844	39045
Kreditlər	2175951	2547283	112616.33	502582	2055000
Depozitlər	3805619	5460956	310406.44	760030	4091379
Faiz gəliri	440183	442866	10957.04	94227	265663
Qeyri-faiz gəliri	216440	157720	1513.86	9543	69256
Cəmi gəlirlər	656623	600586	12470.9	103770	334919
Xalis mənfəət (bölüşdürülməmiş mənfəət)	302698	242900	18015.04	2621	174167
Cəmi aktivlər	5227472	9204782	159094	855854	6111711
Likvid aktivlər	3053069	5946963	5585.104	243297	3306405
Açıq valyuta mövqeyi (USD hesabında)	-	15290	2991	7980	-84035
Nizamnamə kapitalı	245850	1241287	50000	258718	354512

Mənbə: Cədvəldə banklar üzrə verilmiş statistik məlumatlar müvafiq bankların internet sahifələrində verilmiş illik maliyyə hesabatlarından toplanmışdır.

Yuxarıda verilmiş maliyyə göstəricilərindən istifadə etməklə bu banklar üzrə maliyyə dayanıqlığı indiqatorlarının hesablanması həyata keçirilmiş və nəticələr növbəti cədvəldə qeyd edilmişdir.

Cədvəl 5. Banklarda maliyyə dayanıqlıq indiqatorları, %-lə

	Kapital bank	Beynəlxalq Bank	Bank Avrasiya	Accessbank	Paşa bank
Nizamnamə kapitalı / Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər	10.2%	25.4%	46.7%	46.6%	14.9%
I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı (norma-5%)	11.4%	32.9%	63.8%	8.7%	16.1%
Məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı (norma-10%)	23.8%	35.1%	65%	14.2%	21.7%
Vaxtı keçmiş kreditlər üzrə yaradılmış ehtiyatlar / Kapital	5.2%	19.5%	22.8%	55.3%	10.2%
Vaxtı keçmiş kreditlər / Cəmi kreditlər	2.5%	3.8%	21.4%	17%	1.9%
Aktivlər üzrə gəlirlilik	5.8%	2.6%	1.13%	0.3%	2.8%
Kapital üzrə gəlirlilik	55.3%	14.2%	25.6%	3.3%	33.5%
Faiz gəlirləri / Cəmi gəlirlər	67%	74%	88%	91%	79%
Qeyri- faiz gəlirləri / Cəmi gəlirlər	33%	26%	12%	9%	21%
Likvid aktivlər / Cəmi aktivlər	58.4%	64.6%	35.1%	28.4%	54%
Xarici valyutada xalis açıq mövqe / Kapital	0%	0.89%	4.26%	10%	-45.8%

Mənbə: Cədvəldə banklar üzrə verilmiş statistik məlumatlar müvafiq bankların internet sahifələrində verilmiş illik maliyyə hesabatlarından toplanmış və müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 5-dən görmək olar ki, nizamnamə kapitalının risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərə nisbəti göstəricisinin Kapitalbank, Beynəlxalq bank, Paşabank üzrə normativlərdən aşağı olmadığını görmək olar. Bu, həmin bankların nizamnamə kapitalı ilə bağlı qoyuluşlarının normativlərə uyğun olduğunu göstərir. Accesbank, Bank Avrasiyanın göstəriciləri isə tələblərə cavab vermir. Lakin burada əsas məsələ bankın fəaliyyəti ilə bağlı yaranan zərərləri də nəzərə almaqla kapitalın dəyərini müəyyən etməkdir. Bu halda keçmiş illərin və cari illərin zərərlərini də özündə nəzərə alan məcmu kapitalın risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərə nisbəti kimi hesablanan məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı müəyyən iqtisadi mənə kəsb edir. Cədvəl 5-də verilmiş banklar üzrə bu göstəricilərə nəzər salsaq, daha yaxşı göstəricilər Bank Avrasiya (65%), Beynəlxalq bankda (35.1%), Kapital bankda (23.8%), Paşabankda (21.7%), daha əlverişsiz göstəriciləri isə Accessbankda (14.2%) müşahidə etmək olar. İndi isə maliyyə nəticələrinin əsas səbəblərini araşdıraraq, vaxtı keçmiş kreditlər üzrə yaradılmış ehtiyatlar / Kapital

nisbəti Accessbankda 55.3%, Bank Avrasiyada 22.8% təşkil edir. Bu, maliyyə göstəricilərinin əsas etibarilə kredit portfeli üzrə yaradılmış ehtiyat fondu xərcləri ilə bağlı olduğunu göstərir. Bunu vaxtı keçmiş kreditlərin cəmi portfeldə payı göstəricisinin Accessbankda 17%, Bank Avrasiyada isə 21.4% olması da bir daha əyani olaraq əks etdirir. Göstəricilərdən belə görmək olar ki, vaxtı keçmiş kreditlərin cəmi portfeldə payı Accessbankda Bank Avrasiyaya nisbətən daha az olmasına baxmayaraq, onun kredit portfelinin struktur keyfiyyəti daha pis vəziyyətdədir. Çünki Accessbankda vaxtı keçmiş kreditlər üzrə yaratmış olduğu ehtiyatların kapitala nisbəti 55.3% olmuşdur. Bu isə onunla əlaqədardır ki, bankın kredit portfeli riskli qiymətləndirilmiş və o, ehtiyat fondunu yüksəltmişdir.

Faiz gəlirlərinin cəmi gəlirlərə nisbəti və eyni zamanda qeyri faiz gəlirlərinin cəmi gəlirlərə nisbəti aktivlər üzrə gəlirliliyin Accessbank (91%) və Bank Avrasiya (88%) daha çox faiz gəlirləri üzərində cəmləşdiyini, Beynəlxəqbank (74%), Paşabank (79%) və Kapitalbankda (67%) isə nisbətən daha yaxşı diversifikasiya olunduğunu göstərir. Belə ki, bununla bazar faiz dərəcələrinin əlverişsiz dəyişməsi və kreditlərin keyfiyyətinin ağırlaşması ssenarisində Beynəlxəq bank, Paşabank və Kapitalbankda Accessbank, Bank Avrasiyaya nisbətən daha yaxşı maliyyə dayanıqlığı nümayiş etdirməsini müəyyən etmək olar.

Cədvəldə Likvid aktivlər / Cəmi aktivlərə nisbətinin isə Accessbank və Bank Avrasiyanın qənaətbəxş olmadığını görmək olar. Bu hal depozitorlarının bir hissəsinin banka müraciət vəziyyəti ssenarisində qeyd olunan banklarda vəziyyətin gərginləşə biləcəyini göstərir.

Xarici valyutada xalis açıq mövqeyin kapitala nisbətini təhlil etsək, valyuta məzənnələrinin əlverişsiz dəyişməsi halında valyuta risklərinə qarşı Kapitalbank daha əlverişli vəziyyətə malikdir. Belə ki, onun valyuta mövqeyinin qapalı olması (hecləmə vəziyyəti) məzənnə risklərinə məruz qalma riskini azaltmışdır. Normativ həddi keçmiş vəziyyət bir sıra banklarda müşahidə olunur. Belə ki, bir sıra bankların qısa açıq valyuta mövqeyinə malik olması xarici valyutada aktivlərə nisbətən xarici valyuta öhdəliklərin çox olmasını əks etdirir. Bu vəziyyət xarici valyutanın milli valyutaya qarşı bahalaşması ssenarisində həmin bankların daha çox məzənnə riskinə məruz qalması riskini göstərir. Accessbankda bu vəziyyət qənaətbəxş hesab olunmur. Çünki manatın

bahalaşması halında bankın maliyyə vəziyyəti mənfi təsirlərə məruz qala biləcəkdir. Ümumiyyətlə, təhlillərə baxdıqda Kapital bank və Beynəlxalqbank daha konservativ yanaşma və prudensial idarəetmə sxemi nümayiş etdirən bir bank kimi qiymətləndirilə bilər.

Bütünlükdə maliyyə dayanıqlığı indikatorlarının təhlili Kapital bank, Beynəlxalq bank və Paşa bankın daha yaxşı maliyyə dayanıqlığına malik olduqları qənaətinə gəlməyə imkan verir. Qeyd edək ki, bu tip təhlilləri bütün banklar üçün aparmaq olar. Lakin maliyyə göstəricilərinin əldə olunmasında müəyyən çətinliklər olduğundan bütün sistem əhəmiyyətli bankların təhlilə daxil edilməsi mümkün olmamışdır. Ancaq təhlil olunan banklar Azərbaycanın bank sistemində önəmli paya malik olan banklar olduğundan ümumi bir mənzərənin formalaşdırılması üçün kifayət edəcəyini ehtimal edirik.

6. Banklarda maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün bazar risklərinin qiymətləndirilməsi və müvafiq ehtiyatların yaradılması.

Digər maliyyə indikatorlarından fərqli olaraq bazar risklərinin qiymətləndirilməsi və müvafiq ehtiyatların yaradılması göstəricisi maliyyə göstəricilərindən birbaşa istifadə etməklə müəyyən etmək mümkün olmur. Bunun üçün dissertasiyada müəyyən risk analizi aparılmış və müvafiq risk modellərindən istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyada banklarda bazar risklərinin idarə olunmasında əsas istiqamət verici alət olan Riskə Məruz Dəyəri (VAR) müəyyən edilmişdir. Məhz bu üsulla gözlənilməyən itkilər hesablanması və risk qarşılıyıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi mümkündür.

Bazar risklərinin hesablanmasında istifadə olunan RMD (VAR) aşağıdakı bərabərlik vasitəsi ilə hesablanır.

$$RMD = Z\sigma\sqrt{t}V$$

Burada, RMD - riskə məruz dəyər (ing: VAR - value at risk) Z - əvvəlcədən qəbul edilmiş inam intervalında statistik cədvəl qiyməti, σ - risk faktorunun günlük standart səhvi, t - əldə tutma sürəsi, V - portfelin dəyəridir (dissertasiyada bu, bankların kreditləri ilə depozitləri arasındakı fərq (qəp) olacaqdır).

Manatla depozitlər üzrə illik standart səhv:

$$\sigma_{\text{illik}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{154}(x_i - \bar{x})^2}{153}} = 1.53$$

Manatla kreditlər üzrə illik standart səhv:

$$\sigma_{\text{illik}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{154} (y_i - \bar{y})^2}{153}} = 1.59$$

Hesablanmış standart səhv illik göstəricidir və bizim təhlildə isə günlük standart səhvin hesablanması zəruridir.

Manatla depozitlər üzrə günlük standart səhv:

$$\sigma_{\text{günlük}} = \sigma_{\text{illik}} * \frac{1}{\sqrt{252}} = 1.53 * 0.06299 = 0.096$$

Manatla kreditlər üzrə günlük standart səhv:

$$\sigma_{\text{günlük}} = \sigma_{\text{illik}} * \frac{1}{\sqrt{252}} = 1.59 * 0.06299 = 0.10$$

Riskə Məruz Dəyərin hesablanmasında xüsusi əhəmiyyətə malik olan standart normal paylanmanın kritik qiyməti (Z statistik kritik qiymətlər cədvəlindən istifadə etməklə) müəyyənləşdirildi. Müəyyən edildi ki, 95% əhəmiyyətlik səviyyəsində standart normal paylanmanın kritik qiyməti 1.96-ya bərabərdir. Kreditlər və depozitlər arasındakı qəpin mövcud olma müddətinin isə (əldə tutma sürəsi) 10 gün olmasını qəbul edildi. Qeyd olunan bütün bu şərtlər daxilində Azərbaycan bank sistemində daxil olan banklar üzrə riskə məruz dəyərin (RMD-nin) hesablanmasını həyata keçirmək üçün kredit və depozitləri arasındakı qəp təyin olundu. Müəllif Azərbaycanın 19 bankı üzrə kredit və depozitləri arasındakı qəpi (kredit və depozitlərin fərqi) müəyyənləşdirə bilmişdir. Aparılmış təhlilin nəticələri aşağıdakı cədvəldə təqdim edilmişdir.

Cədvəl 6- da qeyd edildiyi kimi 2020-ci ilin sonu vəziyyətinə əksər Azərbaycan banklarında depozitlər kreditlərdən artıq olduğuna görə bu banklar üzrə kredit - depozit qəpi mənfi olmuşdur. Lakin bu banklardan ABB, Bank VTB, Bank BTB, Yelobank, Premium ASC müsbət qəpə malik olmuşdurlar. Bu, o deməkdir ki, 2020-ci ilin sonuna bu banklarda kreditlər depozitlərdən çox olmuşdur. Bu kontekstdə biz ABB, Bank VTB, Bank BTB, Yelobank, Premium ASC üzrə Riskə Məruz Dəyəri hesablayarkən risk faktoru kimi manatla kreditlərin orta faiz dərəcəsi göstəricisinin günlük standart səhvindən istifadə edilmişdir.

**Cədvəl 6. Banklarda kredit və depozit portfeli arasındakı qəp,
mln. manatla**

Sıra Sayı	Bankın adı	Kreditlər	Depozitlər	Qəp
1	ABB	2547.283	5460.956	2913.673
2	Kapital Bank	2186.376	3805.619	-1619.243
3	Accessbank	502.582	760.030	-257.448
4	Unibank	567.000	708.000	-141
5	Bank Respublika	460.158	689.627	-229.469
6	Muğanbank	324.515	476.774	-152.259
7	Yelobank	308.33838	235.15871	73.180
8	Turanbank	326.700	462.800	-136.1
9	YapıKredi Bank	125.683	249.563	-123.88
10	Rabitəbank	423.332	546.172	-122.84
11	Bank VTB (AZ)	125.86984	75.30508	50.565
12	Bank BTB	226.372	140.193	86.179
13	Azər-Türk Bank	160.248	290.878	-130.63
14	Melli İran BankıBakıfilialı	5.22183	10.703	-5.481
15	Ziraat Bank Azərbaycan	154.913	195.982	-41.069
16	XALQ Bankı ASC	1488.01602	1652.43005	-164.414
17	Premium ASC	564.465	431.118	133.347
18	Bank Avrasiya ASC	112.61633	310.40644	-197.79011
19	Paşa Bank ASC	2608.818	4091.379	-1482.561

***Mənbə:** Cədvəl Kommersiya banklarının 2020-ci il üzrə illik maliyyə hesabatlarından istifadə olunmaqla müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.*

Digər banklarda isə qəp mənfəi olduğundan, yəni depozitlər kreditlərdən artıq olduğundan Riskə Məruz Dəyərin hesablanması üçün risk faktoru kimi manatla depozitlərin orta faiz dərəcəsi göstəricisinin günlük standart səhvindən istifadə edilmişdir. Beləliklə, kreditlər və depozitlər üzrə qəp analizini həyata keçirdikdən sonra Riskə Məruz Dəyərn hesablanması həyata keçirilmişdir. Hesablamanın daha anlaşılın və sistemli xarakterə malik olması üçün 19 bank üzrə Riskə Məruz Dəyərin hesablanması cədvəl 7-də göstərilmişdir.

**Cədvəl 7. Azərbaycan bankları üzrə Riskə Məruz Dəyər,
mln. manatla**

Sıra Sayı	Bankın adı	Qəp (V) = kreditlər -depozitlər	Qəp (V) = depozitlər - kreditlər	RMD
1	ABB	2913.673		1805.9
2	Kapital Bank		-1619.243	963.4
3	Accessbank		-257.448	153.1
4	Unibank		-141	83.8
5	Bank Respublika		-229.469	136.5
6	Muğanbank		-152.259	90.5
7	Yelobank	73.180		45.4
8	Turanbank		-136.1	80.9
9	YapıKredi Bank		-123.88	73.7
10	Rabitəbank		-122.84	73.09
11	Bank VTB (AZ)	50.565		31.34
12	Bank BTB	86.179		53.4
13	Azər-Türk Bank		-130.63	77.7
14	Melli İran BankıBakıfilialı		-548.1	326
15	Ziraat Bank Azərbaycan		-41.069	24.5
16	XALQ Bankı ASC		-164.414	97.8
17	Premium ASC	133.347		82.6
18	Bank Avrasiya ASC		-197.79011	117.7
19	Paşa Bank ASC		-1482.561	882.1

Mənbə: Cədvəl Kommersiya banklarının 2020-ci il üzrə illik maliyyə hesabatlarından istifadə olunmaqla müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Qeyd: RMD-nin hesablanması üçün (3.4) bərabərliyi istifadə olunmuşdur. Hesablama zamanı (3.4)-də $Z=1.96$ kimi götürülür. Bu standart normal paylanmanın (Z) kritik qiymətlər cədvəlindən 95% əhəmiyyətlik səviyyəsinə uyğun olaraq götürülmüşdür. Bu düsturda biz depozit –kredit fərqi üçün $\sigma = 0.096$ (bax (3.14) bərabərliyi), kredit – depozit fərqi üçün isə $\sigma = 0.10$ (bax (3.15) bərabərliyi) kimi götürürük. Kredit – depozit və depozit –kredit fərqinin (qəpinin) 10 gün əldə qalacağı fərziyyəsi ilə əlaqədar olaraq (3.4) bərabərliyində $t = 10$ olacaq. Bütün bu şərtləri (3.4) bərabərliyində nəzərə alsaq, bu cədvəlin son sütunu əldə olunur.

Cədvəl 7-yə diqqət yetirsək görərik ki, ABB-nin (Azərbaycan Beynəlxalq Bank) Riskə Məruz Dəyəri 1805.9 milyon manat məbləğindədir. Bu, o deməkdir ki, 95% ehtimalla əmin olmaq olar ki, növbəti 10 gün ərzində kreditlər üzrə orta faiz dərəcəsinin aşağı və ya yuxarı istiqamətdə hərəkəti nəticəsində ABB-nin faizə bağlı aktiv və passiv (kredit və depozit) qəpinin maksimum gözlənilməz itkisi 1805.9 milyon manatdan çox olmayacaq. Bu itkinin növbəti 10 gün ərzində 1805.9 milyon manatı keçməsi yalnız 5% ehtimalla mümkün ola bilər. Anoloji mühakimə digər banklar üçün də aparıla bilər. Qeyd edək ki, hər bir bank üçün hesablanmış Riskə Məruz Dəyər tək-cə kredit və

depozitlər üzrə orta faiz dərəcəsində baş verən dəyişikliklərdən qaynaqlanan bir itkini ifadə edir.

Dissertasiyada bankların maliyyə dayanıqlığı barədə daha dolğun təsəvvür yaratmaq üçün müəllif tərəfindən hər bir bank üzrə hesablanmış Riskə Məruz Dəyərin müvafiq olaraq bankların məcmu kapitallarına nisbəti göstəricisindən istifadə edilmişdir. Qeyd olunan göstəricilər cədvəl 8-də verilmişdir.

Cədvəl 8. Banklar üzrə hesablanmış Riskə Məruz Dəyərin məcmu kapitala nisbəti

Sıra Sayı	Bankın adı	RMD	Kapital	RMD / Kapital
1	ABB	1805.9	1712.908	1.05
2	Kapital Bank	963.4	634.195	1.51
3	Accessbank	153.1	79252.77	1.93
4	Unibank	83.8	96.766	0.9
5	Bank Respublika	136.5	79.107	1.7
6	Muğanbank	90.5	37.5	2.41
7	Yelobank	45.4	58.16	0.8
8	Turanbank	80.9	55.8	1.5
9	YapıKredi Bank	73.7	55.381	1.3
10	Rabitəbank	73.09	98.7	0.74
11	Bank VTB (AZ)	31.34	60.292	0.51
12	Bank BTB	53.4	62.694	0.9
13	Azər-Türk Bank	77.7	52.013	1.5
14	Melli İran BankıBakıfilialı	326	37.378783	8.7
15	Ziraat Bank Azərbaycan	24.5	69.87	0.35
16	XALQ Bankı ASC	97.8	414.012	0.23
17	Premium ASC	82.6	127.967	0.64
18	Bank Avrasiya ASC	117.7	70.22506	1.67
19	Paşa Bank ASC	882.1	541.145	1.63

Mənbə: Cədvəldə Banklar üzrə verilmiş statistik məlumatlar müvafiq bankların internet sahifələrində verilmiş illik maliyyə hesabatlarından toplanmışdır.

Cədvəl 8-də hər bir bank üzrə 2020- ci ilin sonuna hesablanmış Riskə Məruz Dəyərin həmin il üzrə məcmu kapitalın həcminə nisbəti hesablanmışdır. Göründüyü kimi bu göstərici banklar üzrə müxtəlifdir və bankların maliyyə dayanıqlığı barədə daha ətraflı məlumat verir. 2020-ci ilin sonunda 10 günlük müddət üçün hesablanmış Riskə Məruz Dəyər Muğanbankda məcmu kapitaldan təxminən 2 dəfə, Melli İran Bankı Bakı filialında isə bu göstərici 8 dəfədən yuxarı olmuşdur. Bu

təhlilə görə qeyd olunan banklarda maliyyə dayanıqlığının yaxşı olmadığı qənaətinə gəlmək olar. Ziraat Bank Azərbaycan, Xalq bank ən yaxşı performans, Unibank ASC, Premium ASC, Yelobank isə nisbətən yaxşı performans malik olan banklar kimi qiymətləndirilə bilər.

Beləliklə, dissertasiya işində Azərbaycanın əksər bankları üçün bazar riskləri və bu riskin təsirlərinin yumşaldılması məqsədilə yaradılmalı olan müvafiq ehtiyatlar faiz dərəcəsi risk faktoru əsasında təhlil olundu. Bu məqsədlə öncə kreditlər və manatla depozitlər üzrə orta faiz dərəcəsinin 2005-ci il yanvar ayından 2020-ci ilin dekabr aynadək olan statistik sırası təhlil olundu, bu statistik göstəricilərin normal paylanmaya malik olduğu müəyyənləşdirildi. Bundan sonra faizə bağlı aktiv və passiv qəpinin (kreditlər və depozitlərin fərqi) kreditlər və depozitlər üzrə orta faiz dərəcəsi risk faktorundan qaynaqlanan gözlənilməz itkilərinin – Riskə Məruz Dəyərinin (RMD) hesablanması həyata keçirildi. Bu təklif əsasında banklar müvafiq ehtiyat fondu yarada bilər və baş verə biləcək mümkün bazar risklərinin təsirlərini asanlıqla aradan qaldıra bilərlər ki, bu da bankın maliyyə dayanıqlığının, nəticə etibararı ilə isə bütün bank sisteminin maliyyə dayanıqlığının yüksəlməsinə kömək etmiş olar.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. “Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın modernləşməsində kommersiya banklarında kredit portfelinin idarə olunması problemləri”, Azərbaycanda iqtisadiyyatın modernləşməsi prosesinin dövlət tənzimlənməsi, Bakı 2018, səh.277-293
2. Allahverdiyeva A. Banklarda problemlı kreditlərin həcmının azaldılması üçün həyata keçirilən tədbirlər / "İqtisad elminin müasir problemləri" mövzusunda keçirilən Respublika elmi-praktiki konfransı, 2018
3. Аллахвердиева А. Оценка текущего состояния портфеля проблемных кредитов в банковской системе Азербайджана // ФЭС: Финансы. Экономика. Стратегия, N 11, 2017.
4. Allahverdiyeva A. Müasir şəraitdə bank sisteminin dayanıqlılığına təsir göstərən amillər // АМЕА elmi əsərlər toplusu, N 4, 2017, s.159-166.

5. Allahverdiyeva A. Problemlı kreditler portfelinin idarə edilməsinin iqtisadi əsasları // Odlar yurdu universitetinin elmi və pedoqoji xəbərləri, N 46, 2017, s. 114-119.
6. Allahverdiyeva A. Banklarda problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi // Audit jurnalı, cild 18, N 4, 2017, s. 31-41.
7. Аллахвердиева А. Международный опыт в области управления кредитным портфелем и особенности его применения в Азербайджане / Современные проблемы и тенденции развития экономики, управления и информатики в XXI веке, сборник научных статей по материалам научно-практической конференции с международным участием, Санкт- Петербург 2016, стр. 217-220.
8. Allahverdiyeva A. Kommersiya banklarında problemlı kreditlərin artma səbəbləri // Azərbaycanın vergi jurnalı, 1(127)/2016, s. 175-186.
9. Allahverdiyeva A. Kommersiya banklarında problemlı kreditlərin geri qaytarılmasının həlli yolları / Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişafı mövzusunda doktorant və dissertantların elmi-praktiki konfransının materialları, s. 91-97, Bakı, 2015.

Dissertasiyanın müdafiəsi “15” dekabr 2021-ci il tarixdə saat 16:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “16” noyabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 30.06.2021.
Kağızın formatı: 60x84 ^{1/16}. Sifariş 04/09.
Həcmi 1 ç.v. (47533 işarə). Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*

Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809